

LECTUUR EN REPLIEK

OVER DE RELATIE TUSSEN *EROS* EN *PHILIA* IN AD VERBRUGGES *STAAT VAN VERWARRING: HET OFFER VAN LIEFDE*

door Emanuel RUTTEN (Amsterdam)¹

1. INLEIDING

In zijn nieuwe boek *Staat van verwarring: Het offer van liefde* analyseert Verbrugge de toestand van de mens in onze westerse consumptiemaatschappij. Hij wil laten zien dat de hedendaagse mens verward is en dat deze verwarring teruggaat op een gespletenheid in het zielenleven. In deze bijdrage zal ik allereerst laten zien dat Verbrugge in zijn beschouwingen twee sterk verschillende mensbeelden betreft. De mens is enerzijds een gemeenschapswezen (gericht op *philia*) en anderzijds een transgressief wezen (gericht op *eros*). Vervolgens zal ik betogen dat Verbrugge de eenheid van het menselijk leven wil herstellen door *eros* en *philia* met elkaar te verzoenen. Daarna zet ik uiteen dat twee verschillende verzoeningspogingen in zijn boek steeds door elkaar heenlopen. Volgens de eerste is transgressie, zelfverlies door grensoverschrijding, cruciaal om de maatschappelijke orde, de sfeer van de *philia*, te bekrachtigen en vitaliseren. Volgens de tweede vitaliseert *eros* de orde niet door grensoverschrijdend zelfverlies, maar zorgt hij juist voor hechte binding door toewijding en vormende discipline. Zoals duidelijk zal worden, kunnen beide aspecten van *eros* (transgressie en intensivering) in één ongedeelde *eros* samengaan omdat momenten van extatisch zelfverlies door de tijd heen steeds afgewisseld worden door momenten van intensiverende concentratie. Het is precies deze gedynamiseerde *eros* die door Verbrugge wordt ingebed in een bestendig leven van duurzame relationele liefde. Hoewel op deze manier de verwarring in de menselijke ziel overwonnen lijkt te kunnen worden, wil ik aan het slot van mijn bijdrage aantonen dat Verbrugges helende benadering kan leiden tot een miskennis van juist het negatieve, het atopische, van de *eros*. Met zijn vereniging van *eros* en *philia* doet hij onvoldoende recht aan de *eros* als ontregelende negatieve kracht.

2. GEMEENSCHAP EN TRANSGRESSIE

In zijn boek tracht Verbrugge zoals gezegd tot een geïntegreerde antropologie van het menselijke leven te komen. Zo wil hij beter zicht krijgen op de toestand van de mens in onze huidige sterk geïndividualiseerde en gevirtualiseerde consumptiemaatschappij. De vraag naar de conditie van de hedendaagse westerse mens tracht Verbrugge dan ook te beantwoorden vanuit de meer algemene vraag naar de aard van de mens als zodanig. Hij wil anders gezegd nagaan *wat het is* om mens te zijn. Deze sterke gerichtheid op *dat wat is*, is voor Verbrugge niet onbelangrijk. Niet voor niets stelt hij in zijn boek dat zijn vraagstelling uiteindelijk *ontologisch* van aard is.

Nu speelt de praktische filosofie van Aristoteles in dit boek een zeer belangrijke rol. Toch lijkt het erop dat Verbrugge op enig moment tijdens zijn antropologische reflecties tot het inzicht moet zijn gekomen dat het denken van *De Filosoof*, zoals Aristoteles eeuwenlang terecht is genoemd, uiteindelijk toch niet het laatste antwoord kan zijn op de vraag naar het wezen van de mens.

Bij Aristoteles is het goede leven een toestand van *endaimonia* oftewel voltooid geluk, waarin de mens steeds handelt op grond van een volkomen gerealiseerde deugd. Het goede leven is dan ook

¹ Emanuel RUTTEN (1973) is onderzoeker aan het Abraham Kuyper Centre for Science and Religion van het Departement Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit Amsterdam. Recente publicatie: 'On Herman Philipse's Attempt to Write Off Cosmological Arguments', *Philo* 16/2013, pp. 77-94.

een gebalanceerde toestand van perfectie, kalmte en rust, waarin alle elementen in ons zielsleven op volmaakte wijze harmonisch verenigd zijn. De mens wordt hierbij primair begrepen vanuit de *polis*, of beter gezegd, vanuit de gemeenschap. De mens is een *zoon politikon*, een gemeenschapswezen. De leidende vorm van liefde in deze antropologie is dan ook die van de *philia*, oftewel de duurzame, bestendige, relationele liefde zoals deze tot uitdrukking komt in het alledaagse samenleven tussen mensen.

Het probleem van dit mensbeeld is echter dat we hierin iets missen wat ontegenzeggelijk ook bij het mens-zijn hoort. De mens is namelijk vanuit haar oergrond ten diepste ook een *transgressief* wezen. De mens is altijd op zoek naar grensoverschrijding, naar extase, naar een oceanische versmelting met haar verborgen grond. Liefde speelt hier ook een rol, maar dan als *eros*, als het heftige, het pure, het hemelse, het dionysische. In de *eros* is sprake van zelfverlies in het geheel, van het opgaan in een hogere staat van zijn.

Het boek van Verbrugge kan mijns inziens vooral begrepen worden als een poging om aan juist dit transgressieve aspect van het mens-zijn recht te doen door deze te willen opnemen in een meer inclusieve wijsgerige antropologie van de mens. Verbrugge lijkt dit te doen door het aristotelische *ethos* van de mens als gemeenschapswezen te confronteren met het subversief-transgressieve *pathos* zoals we dat bijvoorbeeld vinden bij typisch postmoderne denkers als Michel Foucault. Foucault is niet zozeer geïnteresseerd in *philia*, in de bestendige burgerlijke ordelijke samenleving. Hij wil deze profane sfeer van het alledaagse juist ontmaskeren en ontcrachten. Hij wil laten zien dat de alledaagse burgermaatschappij schijn is, niets meer dan een illusie.

Het primaat komt bij Foucault dan ook te liggen op een negatie van de sfeer van de *philia*. Dat uit zich bij Foucault vooral in een passie voor de volgens hem meer oorspronkelijke subversieve *tegenculturen*, zoals die van het *sadomasochisme*. Een soortgelijke tendens vinden we overigens al eerder en bovendien in een veel radicalere vorm bij een typisch moderne denker als De Sade. Het probleem van dit soort radicaal subversief grensoverschrijdend denken is dat het de mens als *zoon politikon* loochent. Het doet de bestendige alledaagse sfeer van de *philia* onrecht. Bovendien wordt het al snel mateloos en grenzeloos, waardoor het volledig dreigt te onttaarden.

Aan de andere kant leidt een aristotelisch gemeenschapsdenken waarbij het transgressieve aspect van het mens-zijn uit het oog wordt verloren tot een miskening van de sacrale dimensie van het menselijk bestaan. Het menselijk leven wordt dan te veel geprofaniseerd. Zo kan een restloos immanent denken ontstaan dat geen openingen meer biedt naar het heilige en zo uitmondt in een verstikkende oppervlakkigheid en regelmaat.

3. VITALISERING DOOR GRENSOVERSCHRIJDING

We dienen dus beide extremen te vermijden. Maar hoe? Het antwoord dat Verbrugge geeft is dat *philia* en *eros*, cultuur en natuur, uiteindelijk hoe dan ook moeten samenkomen, niet gespleten mogen blijven, om zo beide geheeld te worden. De splitsing tussen beide moet overwonnen worden. Beide dimensies van het mens-zijn dienen geïntegreerd te worden. Alleen zo kan de verwarring in de menselijke ziel overwonnen worden en de eenheid in ons leven worden hersteld. Verbrugge streeft dus naar een harmonie tussen *philia* en *eros*, tussen het profane en het sacrale.

Nu staat *philia* zoals gezegd voor de sfeer van de maatschappelijke orde, de burgerlijke samenleving, het bestendig duurzame waarin wij als individuen samenleven. *Eros* staat daarentegen voor de grensoverschrijdende sfeer van extase en zelfverlies, de sfeer van de versmelting. *Eros* kondigt altijd, zoals Verbrugge in zijn boek opmerkt, de dood aan van het individuele zelf. Maar hoe is een harmonie tussen beide dan überhaupt mogelijk? In het boek van Verbrugge lijken we twee verschillende antwoorden te vinden die voortdurend door elkaar heen lopen en nergens voldoende scherp van elkaar onderscheiden worden. In wat volgt zal ik beide antwoorden apart uitlichten.

Het eerste antwoord hangt samen met de tot dusver besproken transgressieve conceptie van *eros*. Juist om de bestaande alledaagse bestendige orde van de burgerlijke samenleving, de sfeer van de *philia*, te vitaliseren, is steeds een uitgaande beweging nodig vanuit dit domein van het profane naar dat van het sacrale, het extatische. Transgressie, zelfverlies door ontlading en versmelting, is dan ook noodzakelijk om de bestaande maatschappelijke orde, de sfeer van de *philia*, te bekrachtigen. *Eros* wordt hier begrepen als de transgressieve kracht die ten grondslag ligt aan de uitgaande beweging. In plaats van een oppositie tussen *philia* en *eros*, tussen orde en transgressie, is hier dus sprake van een *contrastharmonie* tussen beide. Grensoverschrijding is nodig juist ten behoeve van het behoud van de profane orde van arbeid en regelmaat. Het gaat dan ook om het vitaliseren en niet om het loochenen van de alledaagse samenleving. Zo wordt afscheid genomen van het ongebreidelde postmoderne subversieve denken van de tegenculturen. Maar tegelijkertijd wordt ingezien dat dit vitaliseren primair geschiedt langs de indirecte weg van de transgressie en dus niet langer aristotelisch kan worden ingevuld.

Er is naast transgressie, de uitgaande beweging naar de extatische versmelting van de *eros*, ook steeds sprake van een daaropvolgende terugkeer naar de ordelijke wereld van de *philia*. Deze steeds opnieuw plaatsvindende uitgaande en terugkerende beweging wordt door Verbrugge in het tweede deel van zijn boek treffend uitgedrukt: “De gang van de lichtwereld naar het onderaardse en van daaruit weer terug naar de lichtwereld is het ware.”² Precies deze waarheid ontbreekt in de praktische deugdenleer van Aristoteles. Het is dankzij de *eros* als transgressie vanuit de alledaagse profane leefwereld naar de gloeiende volheid van het extatische en weer terug, dat een helende transformatie van mens en samenleving tot stand gebracht kan worden.

En uiteraard gaat het hier steeds om *beperkte* vormen van transgressie en terugkeer, omdat we anders alsnog een grenzeloze, ja zelfs misdadige, ontarding krijgen, zoals dat bijvoorbeeld naar voren komt in het *pathos* van de Sade. Zo voorkomt de contrastharmonie tussen *eros* en *philia* dus *enerzijds* dat de mens wordt gevangen in een verstikkende profane burgerlijke ordelijkheid, die zonder mogelijkheden tot transgressie neigt naar fragmentatie, atomaire afsluiting, onthechting, oppervlakkigheid en platvloersheid, *terwijl anderzijds* ook voorkomen wordt dat de mens wordt overgeleverd aan een ongebreidelde destructieve subversiviteit, die uiteindelijk dreigt te culmineren in de ontaarde praktijken van de Sade.

Deze dialectische beweging tussen *eros* en *philia* vinden we, zoals Verbrugge in zijn boek aangeeft, al in de oudheid, namelijk zowel bij de Romeinse *Liberalia* en *Bacchanalia* als bij de Griekse dionysische mysteriën. Maar de meest verheven uitdrukking van de idee dat het vitaliseren van de maatschappelijke orde een dialectiek van transgressie en terugkeer vereist, treffen we aan in onze eigen tijd, namelijk in het boek *De Erotiek* uit 1957 van een man die in het boek van Verbrugge slechts één keer genoemd wordt, haast argeloos, in het voorbijgaan, maar in feite voor de onderhavige thematiek van fundamenteel belang is, namelijk de Franse denker Georges Bataille. Uitgaande van de *eros* als transgressieve kracht verenigt Verbrugge immers op dezelfde wijze als Bataille de profane en sacrale elementen van het menselijk leven, om zo uit te komen bij een vollere, meer inclusieve eenheid in het leven van de mens.

4. VITALISERING DOOR INTENSIVERING

In zijn boek geeft Verbrugge zoals gezegd echter ook nog een ander antwoord op de vraag hoe een harmonie tussen *eros* en *philia* tot stand kan worden gebracht. Dit tweede antwoord vindt haar oorsprong in een meer immanente invulling van *eros*. Naast transgressie als vitalisering van het menselijk leven wordt namelijk door Verbrugge ook aandacht gevraagd voor een meer immanente vorm van vitalisering. Dat brengt ons bij zijn fenomenologie van de bdsm-ervaring, door Verbrugge uitgewerkt aan de hand van de roman *Vijftig tinten grijs*. Daar waar in de tot

² A. VERBRUGGE, *Staat van verarring. Het offer van liefde*, Amsterdam, Boom, 2013, p. 125.

dusver besproken transgressieve *eros* het zelf zich verliest in een sacrale versmelting met het geheel, is er in het geval van de bdsm-ervaring eerder sprake van een vormende, veredelende *eros*, gericht op een intensiverende exclusieve binding tussen twee individuen. Het gaat hier niet om zelfverlies, maar juist om intensivering, concentratie, toewijding en discipline, waarbij in de ervaring het zelf als zelf blijft bestaan en dus niet oplost in een oceanische extase. Verbrugge tracht hier in feite, net zoals Nietzsche eerder deed, een *apollinische* vorm te geven aan het *dionysische*. En dat lijkt inderdaad ook een mogelijkheid van het zielenleven te zijn, een mogelijkheid bovendien die in het denken van Bataille onderbelicht blijft. Ze komt daarin alleen naar voren in de zin dat volgens Bataille transgressie beperkt moet blijven, wat wordt bereikt door een *cultische* oftewel *geritualiseerde* cultivering van de transgressieve ervaring. Bataille zet zich niet voor niets af tegen een onbeperkte transgressie zoals we die bij de Sade vinden. Dergelijke ongebreidelde mateloze vormen van grensoverschrijding hebben namelijk niets te maken met het vitaliseren van de samenleving.

Zoals ik eerder al aangaf dient dit tweede antwoord scherp van het eerste onderscheiden te worden. We moeten beide vormen van *eros*, de transgressieve en de immanente *eros*, uit elkaar houden. Dat wordt in het boek van Verbrugge naar mijn mening onvoldoende gedaan.

Nu vond er op zaterdag 2 november 2013 aan de Vrije Universiteit in Amsterdam een debat plaats tussen ons beiden. Gedurende drie kwartier gingen wij in gesprek over het nieuwe boek van Verbrugge. Tijdens dit debat confronteerde ik hem onder andere met genoemd kritiekpunt. Verbrugges replek daarop was interessant. Hij zette uiteen dat er zijns inziens juist steeds sprake is van *één* ongedeelde *eros*. De transgressieve *eros*, gekarakteriseerd door extatisch zelfverlies, en de immanente *eros*, geënt op cultiverende vorming, zijn volgens hem namelijk geen twee verschillende naast elkaar bestaande ervaringen, zoals ik had betoogd. Het zijn aspecten van *één en dezelfde* ervaring van *eros*, aldus Verbrugge.

Toch lijkt een dergelijke inzet problematisch. Want hoe kan zelfverlies én concentratie, oceanische versmelting én veredelende toewijding, in één inclusieve *eros* samengaan? Sluit zelfverlies vormende concentratie niet juist uit? Welnu, dat de door mij onderscheiden transgressieve en immanente *eros* wel degelijk allebei aspecten zijn van *één en dezelfde* ervaring van *eros* wordt volgens Verbrugge begrijpelijk zodra we inzien dat de *eros* een *in de tijd gedynamiseerde* ervaring betreft. *Eros* strekt zich volgens hem hoe dan ook in de tijd uit, zoals we bijvoorbeeld zien in de verliefdheid. Momenten van transgressief versmeltend zelfverlies worden daarin achtereenvolgens afgewisseld met intensiverende momenten van concentratie en toewijding. Desalniettemin is er sprake van één samenhangende ervaring, van één ongedeelde *eros*.

Het is volgens Verbrugge bovendien precies deze inclusieve, gedynamiseerde *eros* die vervolgens kan worden ingebed in een overkoepelend bestendig en harmonisch leven van *philia*. *Eros* wordt dan in dit duurzame relationele bestaan als *afzonderlijk moment* opgenomen, dus zonder zelf een vorm van *philia* te worden. Wat Verbrugge hier schetst lijkt mij analoog aan de wijze waarop Kierkegaard in *Of/Oflaat* zien hoe het esthetische ervaren kan worden opgenomen in het ethische leven en tegelijkertijd daarin als apart moment kan behouden blijven.

5. DE KRACHT VAN HET NEGATIEVE

De replek van Verbrugge is zowel creatief als vruchtbaar. Het lijkt er inderdaad op dat hij op deze manier in staat is om de eenheid in het menselijke zielenleven te herstellen; een eenheid waarnaar hij tijdens het schrijven van zijn boek steeds op zoek was en waartoe hij naar eigen zeggen ook een existentiële noodzaak voelde; een eenheid die bovendien niet alleen aangrijpt op het niveau van de individuele menselijke ziel, maar ook op het niveau van de onderlinge liefdesrelaties tussen mensen, de samenleving als geheel en zelfs de kosmos als zodanig.

Toch kan deze synthetische benadering ook leiden tot een miskenning van het transgressieve van de *eros*. Geeft Verbrugge met zijn vereniging nog wel voldoende ruimte aan wat Byung-Chul Han in zijn boek *De terugkeer van eros* de ongtijpbare *atopische* kracht van de *eros* noemt?³ Voor Byung-Chul is het *totaal andere* constitutief voor de bezielende impuls van *eros*. Hij ziet *eros* als de kracht van het ontregelende negatieve dat inbreekt in de reguliere positiviteit van ons alledaagse vertrouwde leven. Juist dat overrompelende negatieve, voor iemand ‘vallen’, kenmerkt het erotische van de *eros*, aldus Byung-Chul. Een inbedding van *eros* in *philia*, zoals Verbrugge nastreeft, lijkt hieraan niet voldoende recht te doen. Zelfs de in de roman *Vijftig tinten grijs* beschreven bdsm-praktijken zijn in feite niets meer dan zorgvuldig geënceneerde en gedomesticeerde positieve variaties in seks en daarmee niet werkelijk een impuls van *eros* als negatieve transgressieve kracht. De vraag is dus of bij Verbrugge *eros* als helend moment van het geregelde bestendige leven niet alsnog getransformeerd wordt in een vorm van *philia*. Is het niet zo dat in hun dagelijkse positieve bestaan innig met elkaar verbonden geliefden voor elkaar uiteindelijk niet werkelijk de *atopische ander* kunnen zijn? Waar het negatieve primair wordt begrepen als een weg naar verzoening, waar niet ook *het negatieve van het negatieve* wordt geaffirmeerd, waar nooit een onvoorspelbare breuk ontstaat in het gangbare leven, kan daar werkelijk *eros* zijn? Dit zijn vragen die van belang zijn. Verbrugges nieuwe boek geeft daarop wellicht geen eenduidig antwoord, maar vormt wel een uitstekende aanzet tot het overdenken ervan.

SLEUTELWOORDEN: postmodernisme, antropologie, *philia*, *eros*, transgressie, Aristoteles, Foucault, Bataille.

KEYWORDS: postmodernism, anthropology, *philia*, *eros*, transgression, Aristotle, Foucault, Bataille.

SUMMARY: On the Relationship between *Eros* and *Philia* in Ad Verbrugge’s *Staat van verwarring: Het offer van liefde* (*State of Confusion: The Sacrifice of Love*)

In his new book *Staat van verwarring: Het offer van liefde*, Ad Verbrugge aims to elucidate the human condition in our strongly individualized and virtualized Western consumer society. He intends to show that contemporary Western man is in a state of confusion, caused by a discord in our inner life. Man is both a communal being (oriented towards *philia*) as well as a transgressive being (oriented towards *eros*). I argue that Verbrugge wants to restore the unity in our lives by reconciling *eros* and *philia*. I also show that one can find two different attempts at reconciliation in his book that he himself does not clearly distinguish. According to the first, losing oneself individually or collectively through crossing a boundary is in fact crucial to vitalize and reinforce the orderly social community. According to the second, *eros* does not vitalize through transgression. Instead, it leads to firm relational and communal bonds through intense dedication and formative discipline. As Verbrugge has it, both aspects of *eros* (i.e., transgression and intensification) can go together in one single undivided *eros*. This is because moments of ecstatically losing oneself can be temporally interchanged with moments of intensified concentration and focus. According to Verbrugge, it is precisely this dynamic and inclusive *eros* that can be embedded in a stable communal life of partnership and love. It seems indeed that in this way the contemporary confusion in the human soul can be overcome. Yet, Verbrugge’s healing approach can also result in a failure to appreciate the negative, the otherness, the atopic dimension of *eros*. In my conclusion, then, I argue that his approach does insufficient justice to *eros* as a genuinely disruptive force. As long as the negative is primarily understood as a pathway

³ B.-CH. HAN, *De terugkeer van eros*. Vert. F. SCHUTTEMAKER, Amsterdam, Van Gennep, 2013, pp. 8-11.

to reconciliation, as long as unpredictable and profound disorderly interruptions of the harmonic order are excluded, *eros* cannot truly manifest itself.